

Kapatılış Sürecinde Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi

Muhammed Enes Simit*

(ORCID ID: 0000-0001-5124-9218)

Makale Gönderim Tarihi

15.01.2018

Makale Kabul Tarihi

17.03.2019

Özet

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde Enderun Mektebi, erken dönemli eğitim müesseselerinden biridir. Kendisinden önce İslam devletlerinde görülen saray okulu geleneğinin, en kâmil örneğini teşkil etmektedir. Yaklaşık 500 yıllık mazisi ile Enderun mektebinin en önemli misyonu, üst düzey yönetici yetiştirmek olmuştur. Bunun yanında bir sanat okulu olarak da görev yapmıştır. Enderun mektebi üzerine yapılan çalışmalarda, mektebin insan kaynağı, teşkilatı, eğitim modeli, ders içerikleri gibi pek çok husus ortaya konmuştur. Fakat bu çalışmalarda, mektebin kapatılışı sadece bir tarih vererek bildirilmiştir. Öte yandan, bu mektebin devlete uzun yıllar hizmet etmesi ve yönetim merkezinde konumlandırılmış olması göz önüne alındığında; hangi aşamalardan geçtiği ve nasıl kapatıldığı, Osmanlı yenileşmesine örnek olacak bir değişimdir. Bu çalışmada Enderun Mektebinin devletin içerisinde oluşumu ve konumu ile XVIII. yüzyıldan sonra hangi evreleri geçirerek kapatıldığı hususu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Enderun, Enderun Mektebi, Osmanlı Eğitimi, Yenileşme.

The Closing Process of the Enderun-ı Hümayun and Enderun Schools

Abstract

Enderun School in Ottoman educational system, is one of the early educational institutions. It presents the absolute example of the palace school tradition, seen in earlier Islamic states. With its over 500 years of history, the primary mission of Enderun School was training high ranking officers/executives. Besides this it served as an art school too. In the studies that made over Enderun School, revealed numerous aspects as human resources of the school, organisation, model of education, context of lectures etc. Yet in this studies, closure of the school stated just as a date. On the other

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Yeniçağ Bilim Dalı, enessimit@gmail.com.

hand, considering the service of the school to empire for a long period and its position in the central government; the phases it passed through and how it was closed would be a good example for Ottoman modernisation process. In this study; formation of the Enderun School within the empire and its position; the phases it passed through after XVIIIth century and it's closure will be examined.

Keywords: Enderun, Enderun School, Ottoman Education, Modernisation

Giriş

Eğitim, insanlık tarihinde toplumlar için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Hemen hemen bütün medeniyetler eğitimin amaç ve araçlarını kendi ihtiyaçlarına göre sıralamıştır. Genel itibari ile Eğitim; bireyin davranışında, kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.¹ Eğitimin zamana ve zemine göre değişen birçok amacı ve konusu vardır. Üst Düzey yönetici eğitimi konusu da ihtiyaca binaen bütün medeniyetlerde ortaya çıkan bir konudur.

Devlet yapılanmasının ilk ortaya çıktığı dönemlerden beri yöneticilerin belirlenmesi, bunların yetiştirilmesi konusu gündemde olmuştur. Devlet yapısı içerisinde yer alan kurum ve kuruluşlar ile bu yapının işleyişini düzenleyen kurallar, kamu yönetimi sistemini oluşturur.² Bahsedilen bu ilk dönemlerden itibaren kamu kurumlarını yönetmek için diğerlerinden ayrıcalıklı olarak, çeşitli eğitim kurumları ihdas edilmiştir.

İslam tarihinde ilk eğitim kurumu olarak kabul edebileceğimiz Dar-ül Erkam, yerini zamanla mescitler etrafından oluşan yapılara bırakmıştır. Dört halife döneminde de eğitim kurumları gelişerek devam etmiştir. Üst düzey yönetici eğitimi olarak, büyük gelişimi Emeviler döneminde görmekteyiz. Bu dönemde, Müslümanların kültürüne giren saray hayatı ile saraya bağlı eğitim kurumları oluşturulmuştur. Bu eğitimin programı öğrencinin geleceğine ve kendisini bekleyen görevlere uygun biçimde düzenlenmekteydi. Zengin ailelerin konaklarında da bu tür özel eğitim

¹ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara, 1993, s.170.

² Tahir Baysal, "Türkiye'de Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2016), s. 187.

programları uygulanıyordu. İslâm tarihinde saray eğitimi bazı farklı uygulamalarla her dönem de devam etti.³ Emeviler döneminden sonra bir başka büyük atılım Abbasi-Selçuklu işbirliği ile ortaya çıkan Nizamiye Medreseleri olmuştur.

Nizamülmülk, yayılmacı Şii Fâtımiler'in Sünnî Abbasileri ve Selçukluları yıpratmak amacıyla yoğun bir propagandaya giriştikleri dönemde, Ehl-i sünnet akidesini güçlendirmek ve devletin ihtiyaç duyduğu görevlileri yetiştirmek için ülkenin her tarafında medreseler açmaya karar verdi.⁴ Nizamiye medreseleri kuruluşundan itibaren büyük bir kültür merkezi haline geldi. Varlığını sürdürdüğü zaman dilimi içerisinde pek çok ilim adamı ve devlet görevlisi yetiştirdi.

Selçuklular siyasi hayatının sonuna geldiğinde, Anadolu'nun batısında bir uç beyliği olan Osmanlılar, coğrafi ve demografik şartları avantaja çevirerek büyük bir devlet kurmayı başardı. Osmanlılar bölgedeki hâkimiyeti garanti altına alıp, yeni topraklar için fetih-gaza çalışmaları yürütürken; bir yandan da devletin ihtiyaç duyduğu müesseseleri tesis etmeye başladı. Yönetim ile ilgili çeşitli müesseseler oluşturulurken, beyliğin kurulduğu dönemlerde eğitim müesseselerinin inşa edildiği görülmektedir.

Osmanlılar zamanında ilk medrese İznik'in fethine müteakip (1330) Orhan Gazi tarafından bir kilisenin camiye, bir manastırın da medreseye çevrilmesiyle oluşturulmuştur. Medreseye Sultan Orhan Gazi tarafından Kozluca Köyü ve çevresiyle birlikte İznik şehrindeki evler vakıf olarak bağlanmıştır. İznik medreselerinden başka Osmanlılar diğer şehirlerde de medreseler kurmuşlardır.

Osmanlı Devletinde ilk teşkilat Orhan Gazi zamanında kuruldu. Orhan Gazi Beyliğinin hudutları artık mütemadiyen genişlemekte olduğundan, yeni müesseseler ile sağlam temellerin atılması, bu siyasi varlığa ve birliğe bir hayatiyet ve devamlılık sağlamaktaydı. Bu beylik yavaş yavaş eski aşiret usul ve kaidelerinden, Türk ve Türkmen törelerinden az çok ayrılarak o zamana göre bir çağa ve ihtiyaçlara

³ Ziya Kazıcı ve Halis Ayhan, "Talim ve Terbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39 (2010), s. 517.

⁴ Abdülkerim Özaydın, "Nizamiye Medreseleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33 (2007), s. 188.

uygun devlet olmak yolunu tuttu.⁵ Bu modern devlet, çeşitli organlardan oluşuyordu. Bu organların başında Divan müessesesi bulunmaktaydı. Divan müessesesi ile beraber profesyonel üst düzey yönetici kavramı da tarih sahnesine çıkmaktaydı. Vezirlik kurumu ilk defa Orhan Bey zamanında ortaya çıkmıştır.⁶ İlk dönem Osmanlı vezirleri, genel itibarıyla ilmiye sınıfına mensup, Türkmen aşiretlerinden gelmektedir. Elimizdeki mahdud kaynaklara göre ilk Osmanlı veziri Hacı Kemaleddin oğlu Alaüddin Paşa'dır. Ulema sınıfından olan Alaüddin Paşa'dan sonra vezir olanlar epey zaman ilmiye sınıfından o mevkiye gelmişlerdir; yani Osmanlı divanı reisliği XIV. yüzyılın sonlarına kadar ulemadan olanlara verilmiştir.⁷ Ulemadan gelen bu vezirler için henüz açılmış herhangi bir üst düzey yönetici eğitimi kurumu yoktu. Öte yandan bu vezirlerin büyük bir kısmı da Anadolu'nun kendi dinamiği olan Türkmen aşiretlerinden gelmekteydi.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti henüz bir uç beyliği iken, üst düzey yönetici ihtiyacını ve bu yöneticilerin eğitimini tamamıyla kendi iç dinamiklerinden sağlamaktadır. Fakat devletin sınırlarının büyümesi ile şartlar değişmişti. Rumeli'ye geçiş ve peşinden yapılan fütihat ile farklı din ve ırktan milletlerin Osmanlı topraklarına dâhil olması karşısında bu dinamikler yetersiz kaldı. Osmanlı Devleti için asker, üst düzey yönetici ve geniş toprakları yönetecek kanun ihtiyacı; fetihler ile doğru orantılı bir şekilde arttı.

Osmanlılar asker ihtiyacını karşılamak için, kendinden önceki İslam devletlerinde uygulanan, bir sisteme başvurdu: Pençik Sistemi. Pençik en genel anlamıyla; Akınlarla, harplerde ele geçen esirlerden askerlik hizmetinde kullanılmak üzere beşte birinin ve esir sahibinde kalan beşte dördünden alınan verginin adıdır.⁸ İlk dönemlerde bir usul şeklinde devam eden pençik sistemi zamanla daha sistemli bir şekil almıştır. Pençik sisteminin gelişmesi ile Acemi Ocağı'nın kurulması doğru orantı göstermiştir.

⁵ M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul, 1977, s.15.

⁶ Zekeriya Bülbül, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2013, s.72.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Ankara, 2011, s.126.

⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, İstanbul 1993, s.766.

İlk dönemlerde asker ihtiyacının bir kısmını temin eden, pençik kanunu yerini zamanla devşirme sistemine bırakmıştır. Elbette bu iki sistem arasında çeşitli farklılıklar da mevcuttur. Pençik kanununda savaş esirleri söz konusu iken; devşirme sisteminde Rumeli topraklarından hususi olarak, istikbalî parlak, yetenekli ve vücutça güçlü çocuklar seçilmekteydi. Osmanlılar devşirme sistemi ile, pençik sisteminde olmayan yeni bir uygulamayı da başlatmıştı. Buna göre, Rumeli'den Acemi Ocağı'nda asker olmak için seçilen gençlerin yanında; Enderun-ı Hümayun adı verilen Saray Okuluna gönderilecek, orada üst düzey yönetici olmak veya devletin çeşitli kademelerinde memurluk yapmak üzere eğitilecek olan gençler de seçilmeye başlanmıştı. İşte bu şekilde insan kaynağı ile oluşturulan, Osmanlı devletinde hemen hemen 500 yıl etkisini sürdürecektir, üst düzey yönetici yetiştirme okullarından biri; padişah saraylarının bir bölümünü de işgal eden Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi ortaya çıkmıştır.

Enderun Mektebi, kendinden önceki İslam Devletlerinin uyguladığı benzer kurumlardan; hem insan kaynağı hem ders içerikleri hem de işleniş biçimi olarak farklılıklar göstermiştir. Öte yandan Enderun Mektebi yeni ve farklı sistemi ile önemli bir boşluğu doldurmuştur. Nizamiye Medresesinin önemini kaybetmesinden elli yıl sonrasına (1395) kadar doğuda bu ayarda önemli herhangi bir kültür merkezi kurulamamıştı. Osmanlı Enderun mektebinde idarecilik, pozitif ilimler ve askeri konuların öğretilmesinde Miller'e göre Nizamiye Medresesinin rolü olmuştur. Bu rolleriyle Enderun Mektebi bir kültür merkezi olmak amacıyla da kurulmuştur.⁹

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin padişah saraylarında ve padişahların gözetiminde kurulup geliştirilen; Enderun Mektebi ve bu mektebin kapatılış sürecini inceleyecektir. Enderun, yaklaşık 500 yıl varlığını sürdürmüş; üst düzey yönetici yetiştiren bir okul aynı zamanda bir kültür merkezi olmuştur. Bu uzun süre zarfı içerisinde bünyesinde pek çok devlet adamı, bürokrat ve sanatçı yetiştirmiştir. Mezunlarının vazifeleri itibari ile, bu mektebin Osmanlı eğitim sistemi içerisinde çok mühim bir yeri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda en parlak ve üretken dönemlerini yaşayan Enderun, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru

⁹ Ülker Akkutay, Enderun Mektebi, Ankara, 1984, s.29.

devlet içerisindeki diğer müesseseler ile paralel olarak zayıflamaya başlamıştır. XIX. yüzyılın başından itibaren, özellikle II. Mahmut döneminin reformist yaklaşımları ile yeni bir hüviyet kazanan Enderun; bundan bir yüzyıl sonra, II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde kapanmıştır.

Enderun Mektebi, 1909'da çıkarılan bir kararname ile kapatılmıştır. Fakat Enderun Mektebinin değişimi ve dönüşümü, buna mukabil kapatılışı kısa bir süre içerisinde olmamıştır. "Eğitimde Yenileşme" kavramı içerisinde incelenebilecek bu değişim ve kapatılış süreci; 1795'te batı mekteplerine benzer bir şekilde ilk yükseköğretim kurumu olarak açılan Mühendishane-i Berr-i Hümayundan¹⁰ itibaren başlamış olduğu kabul edilirse ve yaklaşık 150 yıl sürmüştür.

Enderun-ı Hümayun hakkında bilgi veren Osmanlı kaynakları oldukça sınırlıdır. Santuri Ali Ufki Bey ismi ile tanınan Polonyalı Albertus Bobovius'un "Topkapı Sarayında Yaşam" adlı kitabı, Enderunlu İlyas Ağa'nın kaleme aldığı "Letaif-i Enderun", Tayyazade Ata'nın kaleme aldığı "Ata Tarihi" bunlardan en önemlileridir. Bu eserlerin ortak noktası, Enderun sisteminin tafsilatlı anlatılması ve bir takım hatıralardan oluşmasıdır. Cumhuriyetin ilanından sonra günümüze kadar, özellikle müessese tarihçilerimizin kaleme aldığı pek çok çalışma mevcuttur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ülker Akkutay ve müesseseler ile ilgili yayın yapan muhtelif müellifler bunlara örnektir. Bu çalışmalarda da, Enderun Mektebinin temel özellikleri, devlet içerisindeki konumu ve tarihsel gelişimi metodolojik bir biçimde incelenmektedir. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen çalışmaların büyük bölümü mektebin kapatılışını, sadece kapatılış tarihini vererek izah etmeyi yeterli bulmuşlardır. İlerleyen zamanlarda, Enderun ile ilgili yapılan çalışmalar, kapatılış hususunda bunların birer tekrarı olarak kalmıştır. Bu çalışma; üzerinde henüz ayrıntılı bir açıklama olmayan Enderun Mektebinin kapatılış sürecini, incelemeyi hedeflemektedir.

Enderun-ı Hümayun

Enderun kelimesi pek çok manayı taşımaktadır. Farsça olan bu kelime "iç, dahil" anlamlarına gelmektedir. Şemsettin Sami'nin Kamus-ı

¹⁰ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 1, (1952), s. 427.

Türki adlı lüğatinde "*vaktiyle harem-i hümayun padişahî dairesi: Enderun-ı Hümayun*" şeklinde tarif edilmektedir.¹¹

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fetihden hemen sonra şehirde büyük imar faaliyetlerine başlar. Bugünkü Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerde yeni bir saray yaptırır. Bu sarayın hududunun bir hayli geniş olduğu ve Süleymaniye Camii'nin yerinin bu sahada bulunduğu malumdur. Bu ilk yapılan saray "Eski Saray", Topkapı da "Yeni Saray (Sarayı Cedid)" olarak anılmıştır. Topkapı Sarayı 1460'ta yaptırılmış ve bazı ilavelerle 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı padişahları ve saray halkı burada ikamet etmiştir.¹² Mevcut Topkapı Sarayı yerleşim planı incelendiğinde, sarayın fiziki olarak üç temel bölümden oluştuğu görülecektir. Enderun-ı Hümayun bu temel bölümlerden biri olma özelliğini taşımaktadır.

Osmanlı padişahları, İstanbul'dan önceki ikametgahı olan Edirne'de de çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bunun en önemli örneği Edirne'de bulunan Edirne Sarayıdır. Sarayı Cedid ismi verilen bu ilk padişah sarayı, I. Murad tarafından h. 767'de (m. 1365-1366) yaptırılmıştır. Saray inşaatına, Murad Bey Bayırı ve Topraklı Bayırı arasındaki mevkide başlanmıştır. Tunca Nehri sahilinde bulunan bu saraya ait, şu an bazı kalıntılar bulunmaktadır. Dr. Rifat Osman'ın 1923'te yaptığı suluboya tablosu, Edirne Sarayı'nın kuşbakışı görüntüsü yansıtmaktadır. Bu tabloda sarayın bir bölümünde, Topkapı sarayına benzer bir takım yapılarla birlikte Enderun-ı Hümayun bölümünün olduğu görülmektedir.¹³ Hülasa, Enderun-ı Hümayun padişah saraylarının vazgeçilmez bir bölümüdür.

Enderun-ı Hümayun, Osmanlı sarayında padişahın günlük yaşamını geçirdiği ve dinlenmesi, eğlenmesi, çalışması ile ilgili tüm hizmetlerin verildiği bölüm ve örgüttür. Enderun, oda deneni koşulları, eğitim birimlerini, köşklere, kütüphane, hazine, hamam, camii ve bahçeleri kapsamaktaydı.¹⁴ Bu sebeple Enderun ile Padişah arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Enderun-ı Hümayun içerisinde, yukarıda bahsedilen eğitim birimlerini barından bir de mektep bulunmaktaydı. Bu mektebe,

¹¹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 2010, s.175.

¹² İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir, 2012, s.13-21.

¹³ Süheyl Ünver, *Edirne Sarayı*, Ankara, 1989, s.2-13.

¹⁴ Necdet Sakaoğlu, "Enderun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3 (1994), s. 172.

Enderun Mektebi adı verilmiştir. Enderun Mektebi, Osmanlı Devleti'nin saray hizmetlilerini yetiştirmek ve devletin merkez ve taşra teşkilatlarını yönetecek nitelikli insanların eğitimi için geliştirdiği bir yönetim akademisidir.¹⁵ Bu sebeple Osmanlı sarayı aynı zamanda tahsil ve terbiye ile devlet işlerine gönderilecek olanları yetiştiren bir müesseseye demektir.¹⁶

Enderun Mektebinin kuruluş tarihi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bunlar başlıca iki ana noktada toplanabilir. Birincilere göre Enderun Mektebi II. Murad (1421-1451) tarafından, diğerlerine göre de Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Yapılan ciddi çalışmalar sonucundan Enderun Mektebi'nin II. Murad tarafından kurulduğu açıklık kazanmaktadır.¹⁷ Nitekim, mektebin insan kaynağı olan devşirme usulünün kanunlaşması, II. Murat devrinde olmuştur.¹⁸

İstanbul'un fethinden sonra devlet merkezinin değişimi ile beraber, yeni bir sarayın inşasından yukarıda bahsedilmişti. 1460 yılına gelindiğinde yaklaşık 100 yıllık olan Edirne Sarayı, çeşitli tamirler ve ilaveleri ile padişah saraylığı görevini; Topkapı'ya devrediyordu. Bu yeni saray inşa olunurken, devrin ihtiyaçları da göz önüne alınmıştı. Bu sebeple saraya başlı başına bir "Enderun" bölümü ihdas edilmiş; içine Enderun halkının bütün ihtiyaçlarını karşılayacak yapılar inşa edilmiştir. Öte yandan çıkarılan kanunnameler ile teşkilat ve protokol esasları ortaya konmuştur. Bu sebeple Enderun-ı Hümayun veya Enderun Mektebi, gerçek hüviyetine Fatih döneminde kavuşmuştur.

Enderun Mektebinin İnsan Kaynağı ve Osmanlı Devşirme Sistemi

Enderun Mektebinin insan kaynağı devşirme sistemi ile temin edilmektedir. Devşirme usulü, Yıldırım Bayezid döneminden itibaren kullanılmaya başlandı. Bu usule göre, padişah zaman zaman özel bir heyet görevlendirerek özellikle Rumeli'ndeki Hristiyan köy ve kasabalarından belli sayıda çocuk toplatıyordu.¹⁹ Bu çocuklar, asker

¹⁵ Nail Öztaş, "Enderun: Osmanlı Yüksek İdare Mektebi", *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, ed.: Yakup Bulut vd., Ankara, 2013, s. 886.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988, s.298.

¹⁷ Akkutay, a.g.e., s. 25-26.

¹⁸ Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9 (1994), s. 254.

¹⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s.21.

olmak amacıyla toplanıyorlardı. Yeterli sosyal ve fiziki şartları taşıyan çocuklar, Acemi Ocağına yönlendiriliyor ve böylece Yeniçeri adayı olarak uzun bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Devşirme işiyle birinci derecede Yeniçeri ağası alâkadardı. Yeniçeri ağası ihtiyaca binen divana başvurarak gerekli devşirme için bürokratik süreci başlatırdı.

Gayrimüslimleri devşirmek için Devşirme Kanununa bir çok şart konulmuştur. Devşirilecekler; 8-18 yaşları arasında, yüzleri güzel, vücut yapıları uygun ve tam sağlıklı olmalıydı. Köylerden veya mahallelerden 40 haneden bir çocuk devşirilirdi. Ailesinin tek erkek çocuğu olanlar, annesiz babasız çocuklar, aç gözlü olduğu bilinenler, kel, fodul ve evli olanlar, çok kısa ve uzun olanlar seçilmezdi. Arnavut, Sırp, Boşnak, Bulgar, Hırvat çocuklar tercih edilir; Türk, Kürt, Yahudi, Kurt, Acem, Rus, Gürcü ve Çingene çocukları da devşirilmezdi. Müslüman evladından devşirme alınmaz, hatta sünnetli doğan çocuklar şüphelidir diye alınmazdı. Seçilen bu acemi oğlanları, devlet merkezine gelince yeniçeri ağası ve saray ağası tarafından kontrol edilir, dış görünüm ile iç dünya arasındaki bağdan anladığı iddia edilen kişilerce incelenir ve uygun görülenler saraya iç oğlanı olarak alınırlardı.²⁰

Böylece, asker olmak amacıyla toplanan bu çocuklardan en akıllı, fiziki olarak son derece iyi ve istikbali parlak olanlar; Enderun-ı Hümayun'a gidip eğitim almak üzere hazırlanmaktaydı. Nitekim dönemin tanıklarından Paul Ricaut bu durumu şöyle açıklamaktadır:

*"... Sonra bu çocukların tamamıyla iyi yapılı, güzel çehreli olmaları üzerlerinde hiçbir tabii noksanlık bulunmaması şarttır. Zira Türkler kötü bir ruhun güzel bir vücutta bulunmasının hemen hemen imkansız olduğu inancındadırlar ..."*²¹

Enderun-ı Hümayun'a Öğrenci Hazırlayan Saraylar

Çok sıkı bir elemeye tabii tutulan acemi oğlanlarından; layık olanlar, saray ağası tarafından seçildikten sonra Hazırlık saraylarına gönderilmektedir. Padişah sarayında bulunan Enderun Mektebi, devlet içerisinde bulunan en yüksek dereceli eğitim kurumlarından biriydi. Bu sebeple, bu yüksek mertebeli okula girebilmek için önce temel bir eğitim

²⁰ Öztaş, a.g.m., s. 887-888.

²¹ Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Ankara, 2012, s.40.

almak gerekiydi. Bununla beraber, bu mektebe gelecek öğrencilerin devşirme temelli olduğu düşünöldüğünde; hazırlık sarayları uygulaması önemli bir ihtiyaçı.

Enderun Mektebine, iç oğlanı yetiştiren saraylar; Edirne Sarayı, Galata Sarayı, At Meydanı veya İbrahim Paşa saraylarıdır. Bunlar Topkapı sarayında bulunan, Enderun-ı Hümayun'a iç oğlan hazırlayan mekteplerdi. Buradaki talebeler önemli bir gelişme gösterdikleri takdirde Topkapı Sarayına geçebilirlerdi.²² Bu mekteplerin kuruluşundaki asıl amaç Padişahların özel hizmetlerini yapacak kimselerin eğitim ve öğretimleridir. Bu hizmetleri herkes yerine getiremez ve herkese de güvenilmezdi.²³

Bu hazırlık sarayları içerisinde bulunan hazırlık mekteplerinde yüksek kabiliyetli ve gerekli eğitimi alan iç oğlanlardan; münasip görölenleri "Çıkmalar" esnasında padişah sarayına gönderilerek, mevzu bahis iç oğlanın Enderun Mektebi hayatı başlatılırdı.

Enderun Mektebinin Teşkilatı, Teşrifatı ve Eğitimi

Topkapı sarayı içerisinde bulunan Enderun-ı Hümayun; cülüs törenlerinde, önüne tahtın kurulduğu Bab'üs-Saade kapısından içeri girince başlar. Arapça "Saadet Kapısı" anlamına gelen bu kapı, sarayda devlet işlerinin göröldüğu Birun ve Padişahın özel hayatını geçirdiği Enderun bölümlerini birbirinden ayırır. Sarayın bu bölümünün en önemli özelliği, bir mektep özelliği taşımasıydı. Hazırlık saraylarında yetişen iç oğlanlarından en istidatlı olanları, bir üst mektep olarak buraya gelirlerdi.

Enderun Mektebinde sistem sıkı bir hiyerarşi üzerine kurulmuştu. Kabiliyetli öğrenciler zaman içerisinde bu hiyerarşik sınıf yapısı içerisinde hızlıca yükselerek, en üst mevkilere gelebiliyordu.

Büyük ve Küçük Odalar

Enderun Mektebinde ilk adım, Büyük ve Küçük odalardı. Bab'üs-Saade'den içeri girilince sağ tarafta büyük oda ve sol tarafta has oda ile kuşhane arasında küçük oda bulunuyordu. Bu odalarda Edirne, Galata

²² Akkutay, a.g.e., s. 62.

²³ Akkutay, a.g.e., s. 70.

ve İbrahim Paşa saraylarından seçilerek alınmış olan müteaddit hocalarla ders görürler ve Türk kültürü ve Müslüman akidesi ile yetiştirilirlerdi. Bunların yaşları küçüktü; din dersleri, ve Kur'an-ı Kerimle beraber Türkçe, Arapça, Farsçayı öğrendikten sonra spor hareketlerinden olan güreş, atlama, koşu, meç, ok çekme, tomak talimleri de yaparlardı.²⁴

Büyük ve Küçük Oda arasındaki fark büyüklük farkıydı. Miller'a göre, Büyük Oda'nın kapasitesi on altıncı yüzyılda yüz, iki yüz arasında değişiyordu. 17. yüzyılın ortalarında iki odada altı yüz öğrenci vardı. Bunun dört yüzü Büyük Odadaydı.²⁵

Kaftanlılar

Enderun mektebinde statü farkı öncelikle giyilen kıyafet ile karşımıza çıkmaktadır. Yeni saray (Topkapı Sarayı) iç oğlanları, dolamalı ve kaftanlı olarak iki sınıftılar: büyük ve küçük oda gılmanlarına dolama giydikleri için "dolamalı" denilmiş ve diğer seferli, kiler, hazine, ve has oda gılmanlarına da kaftan giydikleri için kaftanlı ismi verilmiştir.

Enderun Mektebinde bulunan kaftanlılar, statü olarak dolamalılarından üstteydi ve farklı odalara mensuptu. Büyük ve Küçük Odalardan, eğitimlerinde ve talimlerinde başarı gösterenler boş kadrolara göre statü olarak bir üstteki odaya çıkıyordu. Bu odalar; Doğancı Koğuşu, Seferli Odası, Kiler Odası, Hazine odası ve Has Oda.²⁶

Seferli Odası, Enderun'un ilk iki odasında (Büyük ve Küçük Odalar koğuşundan sonra) sonra terfi edilen Seferli Koğuşu IV. Murad'ın koğuştaki ağaları sefere götürmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Sultan IV. Murad savaşın zor şartlarında kendisine hizmet edecek gençleri bu bölümden almıştır. Koğuşta, kuruluşunun ilk yıllarında Enderun halkının çamaşırlarının yıkanması ve Enderun'un tertip ve temizliğinin sağlanması gibi işler yapılırken daha sonra çeşitli meslek sahipleri ve sanatçılar yetiştirmiştir. Padişahın çamaşırlarının yıkanması ve katlanması da bu koğuştakilerin görevidir.²⁷

²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 309.

²⁵ Akkutay, a.g.e., s. 86.

²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 311.

²⁷ Öztaş, a.g.m., s. 892.

Kiler koğuşunda bulunan gılmanlar okuyup yazmak ve diğer ilim ve fenleri öğrenmekten başka padişaha ait çeşitli yemekleri pişirmek, sofraya kurmak, salata yapmak, kahve pişirmek, çeşitli şurub ve reçelleri yapmakla da görevliyidiler. Bütün bu işler Lalaları ve koğuşun eskileri tarafından gılmanlara büyük bir dikkat ve önemle öğretilirdi.²⁸

Hazine koğuşu, Fatih Sultan Mehmet zamanında ihdas edilmişti. Buradaki içoğlanların adedi altmıştan eksik olmazdı.²⁹ Hazineseliler; enderun hazinesini muhafazaya memur idiler: bu hazine kubbeli, dört geniş salonda mürekkep olup, muhtelif cins nakit ile murassa altın ve gümüş evani, cevahir, elmas vesair eşya ile kürkler, envai şallar, halılar, en kıymetli elbiselik kumaşlar, cevahirli eğer takımları, kıymetli taştan yüzükler, elmaslı, altın düğmeli serasere kaplı kapanıçeler ve sair eşyaya havi idi.³⁰

Has Oda, Fatih tarafından kurulan bu odanın âmiri "hasodabaşı" idi. Onun vazifesi padişahın soyunup giyinmesine yardım etmektir. Has Oda'da eğitim gören iç oğlanlarının sayısı 40 civarı idi. Görevleri padişahın silahını taşıyan "silahdâr", padişahın dış elbiselerine bakan "çuhadâr", ayakkabı ve çizmelerinden sorumlu "rikâbdâr", iç çamaşırlarına bakan "dülbend oğlanı" da bu odanın mensubudurlar. Bunlar en yüksek rütbeli iç oğlanı idiler. XVII yüzyıla doğru sayıları 12'ye çıkmıştır.³¹

Enderun Mektebi; dolamalı iç oğlanların bulunduğu Büyük ve Küçük Odalar ve; kaftanlı iç oğlanların bulunduğu Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Koğuşu ve Has Oda şeklinde örgütlenmiştir. Bu bölümlerin hepsinin, birer zanaatı yahut Enderun-ı Hümayun içerisinde mesul oldukları bir takım görevler vardı. Her bir iç oğlanı bu mesuliyetleri layıkıyla yerine getirmekle görevli iken; aynı zamanda eğitim hayatı devam ediyordu. Bu sebeple Enderun Mektebinde eğitim hayatının staj ile eş zamanlı gittiğini söylemek, doğru bir çıkarım olacaktır.

²⁸ Akkutay, a.g.e, s. 94.

²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 315.

³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 317.

³¹ Ünal, a.g.e., s. 22.

Enderun Mektebinde Eğitim

Mektepte eğitim ve enderun hayatı çok sıkı kurallara bağlanmıştı. Odaların ve koşulların nizamnameleri olup bunlar harfi harfine tatbik edilirdi; yatılacak, kalkılacak saatler, teneffüs ve istirahat zamanları muayyendi.³²

Saray düzeni içinde ve devletin dış hizmetlerinde ilerleyip yükselebilmek büyük ölçüde kabiliyete dayanıyordu. Bu sebeple öğretimin başından sonuna kadar ilgiye, kabiliyetlere ve bireysel farklılıklara öncelik tanınıyordu. Hazırlık okullarındaki öğrenciler ilgi ve kabiliyetlerine göre askerlik ve savaş hünerleri, dil ve edebiyat, çeşitli el sanatları, hattatlık vs. gibi alanlardan birinde gelişip yetişme imkanı bulurlardı. Daha ileri düzeyde eğitim göremeyecekleri anlaşılmalarda, bu aşamanın sonunda Yeniçeri Sipahi ocakları ile ordunun çeşitli hizmetlerine aktarılırdı. Veya sarayın ihtiyacını karşılamak için kurulmuş çeşitli atölye ve imalathanelerde çalışma imkanı bulurlardı.³³

Üst öğrenim aşamasında da tutum aynıydı. Öğrenci kabiliyetlerine uygun çeşitli öğrenim kanallarından birinde yetişirdi. Türkçe, okuma, yazma, Arapça, Kur'an ve Din Dersleri bütün öğrencilerin ortak olarak izlemek zorunda olduğu derslerdi. Bunun dışında ortak öğrenim alanları beden eğitimi, savaş hünerleri gibi konulardı. Arapça Dil ve Grameri, Farsça ve Fars Edebiyatı, Fıkıh, Tefsir, Türk Edebiyatı vs. gibi konular üst öğrenim aşamasında özel kabiliyetlere dayanan konulardı. Ayrıca öğrencinin Seferli, Kiler ve Hazine odalarına bağlı mesleki öğreniminin hangi dalında derinleşip gelişeceği de geniş ölçüde ferdi kabiliyetlere bağlı özelliklerdi.³⁴

Yaşları değişik, onar kişilik kümelerden her birisinin başına bir Lâla veya Kadı oğlanı atanırdı. Lâla, kümesinin düzen ve disiplininden sorumluydu. Onlarla birlikte yer, içer ve yatardı. Ayrıca Lâlalar, koşullarında oğlanlara "Kur'an Azimüşşan", çeşitli ilim ve fenler ile Hüsni Hat öğretilirken onları edepli oturmaya da alıştıırılırdı. Bu bakımdan Lâlalar kendi kümelerinde bulunan içoğlanlarının; dünyevi ve

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 331.

³³ Akkutay, a.g.e., s. 136.

³⁴ Akkutay, a.g.e., s. 136.

manevi duygularına hitap eden bir danışman şeklinde çalıştığını söyleyebiliriz.

Mezuniyet ya da ıkmalar

Enderun Mektebinden bulunan odaları ve koğuşları; farklı mesleki eğitimler veren sınıfla şeklinde düşünmek mümkündür. Farklı zamanlarda yazılan, teşkilat kitaplarında bazı farklılıklar gösterse de hiyerarşik aşağıdan yukarıya doğru; Büyük ve Küçük Oda, Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Koğuşu, Has Oda şeklinde sıralanabilir.

Enderun içerisinde bir odadan başka odaya geçmek için şu iki olayın vuku bulması icap etmekteydi. Evvela, bir üst oda da boş bir pozisyon olmalıydı; ikincisi bir yukarı çıkmak isteyen içoğlanı, gerekli yetenekleri olduğunu ispat etmeliydi.

Enderun Mektebindeki eğitim sistemi, sınıf geçme ve mezuniyet sistemi, bugün liselerde veya üniversitelerde olduğu gibi; ilgili derslerin tamamından geçerek, kademeli bir biçimde okulu bitirmek şeklinde değildi. Yani Enderun hayatına Büyük ve Küçük Odalarda başlayan her içoğlanı peyderpey diğer odalara geçip, nihayetinde Has Oda'dan mezun olup herhangi bir idari göreve atanmıyordu.

ıkma tabiri, saray terimlerinden olup; gerek Yeni saray ve gerek Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarında hizmet eden içoğlanı ve acemilerin saray ve saray dışındaki hizmetlere tayinleri demektir. Çıkmalar büyük ve küçük olarak iki türlü olurdu. Padişahların cülûslarını müteakip yapılan çıkmalara "büyük çıkma" denilirdi. Bu da saraydaki ioğlanlarından eski yeni kıdemlilerinin Enderun harici hizmetlere çıkarılmaları idi. Küçük ıkma ise saraylarda hizmetleri uzayıp çıkma müddetleri gelmiş olanların ilk büyük çıkmadan (cülûs çıkmasından) sonra beş ve çok defa yedi senede bir ıkarılmalarıdır.³⁵

Has Odalılar on altıncı asırda sipahi bölüğüne ve daha sonraları dergah-ı âli yüksek müteferrikalıklarıyla yüksek derecedeki aşnigirliklerle ıkarılırlardı. Has Odadan sonra gelen hazine ve kiler ve seferli odaları içoğlanlarının kıdemlileri daha az yevmiyeli aşnigirliklere müteferrikalıklara ve kapıkulu süvari bölüklerine verilirlerdi. Büyük ve küçük odalarda tahsil ve terbiye görmüş olan oğlanlardan tenasüb-i

³⁵ Akkutay, a.g.e., s. 336.

endama malik ve ahlaki yüksek olanlar Has Odaya ve diğer istidatlılar ise hazine, kiler ve seferli koğuşlarına verilirlerdi.³⁶

Enderun Mektebinin Osmanlı Teşkilatındaki Yeri

Askeri ve sivil bürokrasiye gerekli insan gücü yetiştirmek üzere kurulan Enderun Mektebi'nin, Osmanlılık olgusu, ideolojisi ve zihniyetinin kurgulandığı bir öğretim kurumudur.³⁷ Padişah sarayının iç bölümünde bulunan, padişahların bizzat nüfuz ettikleri ve ihtimam gösterdikleri bir mekteptir. Osmanlı üst düzey yöneticilerinin ve önemli memuriyetlere getirilecek bürokratların yetiştiği bütün bunlarla beraber devrin ileri gelen sanatçılarını yetiştiren bir kurum olması hasebiyle büyük önem taşımaktaydı. Zira yegane varlığı padişah olan devşirme gençlerin, devletin kritik noktalarında yararlı hizmet vermeleri; buradaki eğitime bağlıydı.

Nitekim, bu müesseseden; 60 sadrazam, 3 şeyhülislam, 23 kaptan-ı derya, 100'den fazla vezir birçok mimar, bestekâr, hattat, nakkaş, sedef ustası, yazar, tarihçi, şair ve sporcu çıkmıştır. Yaşları 14 ila 30 arasında olan yakışıklı, yetenekli, becerikli, disiplinli ve dinamik türlü ulustan gençler saray ortamında incelik ve kültür edinerek siyaset öğrenerek İstanbul yüksek zümresinin ilk safını oluşturmaktaydılar. Sokullu Mehmed Paşa, Nevşehirli Damat İbrahim paşa, Levni, Evliya Çelebi birer Enderunludur.³⁸

Devşirme Sisteminin Bozulması ve Enderun'a Etkileri

Enderun Mektebi, II. Murad döneminde başlayıp klasik formunu Fatih döneminde almıştı. Osmanlı devletine hizmet verdiği zaman içerisinde, diğer pek çok müessese gibi değişerek ve gelişerek hayatına devam etmiştir.

Hiç şüphesiz ilk ve büyük değişim Fatih döneminde yaşanmıştı. Enderun Mektebinin hem yeri değişmiş, hem de teşkilatı kanunnameler ile sabitleştirilmişti. Fatih döneminden sonra gelen padişahlar, genel

³⁶ Akkutay, a.g.e., s. 336.

³⁷ Samed Kurban, "Siyaset Geleneğinin Üretilmesinde Rol Oynayan Kurumlar Enderun Mektebi Ve Medreseler", *Journal of Strategic Research in Social Science (JoSReSS)*, Cilt 2, Sayı 4, (2016), s. 88.

³⁸ Sakaoğlu, a.g.m., s. 173.

itibari ile bu kanunnameye sadık kalmışsalar da; çeşitli ilaveler ve değişiklikler ile geliştirmişlerdir. Evvela, Enderun Mektebi dönem dönem yapıları ile değişikliğe uğramıştır veya ilaveler yapılmıştır.

Has Oda'yı Fatih Sultan Mehmed yaptırmıştı. Hırka-i Saadet dairesini Yavuz Sultan Selim yaptırmış; eski Has Oda evvelce Hırka-i Şerif dairesinin altında iken dördüncü Murad zamanında terk olunarak Hırka-i Saadetin karşısına bir hamam ve bütün levazımatıyla birlikte yeni bir has oda bina ettirilmişti.³⁹

Enderun'un ilk iki odasından sonra terfi edilen Seferli Koğuşu, 17. yüzyılda Sultan IV. Murad'ın koğuştaki ağaları sefere götürmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Sultan IV. Murad harbin zor şartlar içinde, ona hizmet edecek gençleri bu bölümden almıştır. Onun için adı Seferli Koğuşu'dur.⁴⁰ Bu bölümde 1509'da depremde tahrip olan büyük hamam, küçük ve büyük odaların hamam ihtiyacını karşıladı. Ne var ki hamam muhtemelen su tesisatının binayla bağdaşamamasından dolayı çökmüştür. 16. asırdaki bu önemli çöküntüden sonra büyük bir tamirat yapılmıştır ve 17. asırda hamam olarak kullanılmasından vazgeçilen bu bina Enderun ağalarına tahsis edilmiştir.⁴¹

III. Ahmet döneminde yaptırılan III. Ahmet Kütüphanesi veya Enderun kütüphanesi; Enderun avlusuna, Arz odasının arkasına 1719'da yapılmıştır. Kütüphane saray halkının kullanımına sunulmuştur.⁴²

Zaman içerisinde yapıları değişen Enderun, teşkilatı itibariyle de değişime uğramıştır. Nitekim Doğancılar koğuşunun kaldırılması; ihtiyaca binaen Seferli koğuşunun ihdası yukarıda bildirilmişti. Yine, Büyük ve Küçük odaların 1675 yılında; Edirne, Galata ve İbrahim paşa sarayları teşkilatıyla birlikte lağvedildiğini bilmekteyiz.⁴³

Enderun Mektebindeki bu değişim hiç şüphesiz, ihtiyacı karşılamak üzere yapılmaktaydı. Öte yandan devlet, diğer kurumları ile çağa ayak

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 322.

⁴⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 103.

⁴¹ Ortaylı, a.g.e., s. 104.

⁴² Semavi Eyice, "Ahmed III Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2 (1989), s. 40.

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 310.

uydurma çabasındaydı. Kuruluşundan itibaren uygulanan, klasik kurumlar da değişim ve dönüşüm geçirmekteydi.

Osmanlı klasik devrinde devşirme kanunu çok katı kurallar ile sabitti. Kanunun, büyük bir hassasiyetle uygulanması, sistemin ön gördüğü özellikleri taşıyan çocukların alınıp, yine sistemin belirlediği düzen ile başkente getirilmesi, ilgili defterlerin tutulması; sistemin geleceği için kritik bir öneme sahipti. Devşirme kanununun bozulması ya da öngörülen şekilde yürütülmemesi demek; merkez teşkilatının ana unsurlarından olan Asker yani Yeniçeri Ocağının ve Saray Mektebi yani Enderun Mektebinin, doğrudan etkilenmesi demektir.

Yeniçeri Ocağının inzibatının çözülmeğe başlaması III. Murad zamanında başlar, Yeniçeriler arasında bu zamanlarda esnaf lar görülüyor; evlilerin adedi artıyor, Ocaktaki kışlalarında yatmak yerine Yeniçerilerin evlerinde yattıklarına tesadüf ediliyordu; bunların esnaf lıktan men'i hakkında bir taraftan emir verilirken diğer taraftan da III. Murad Ocak kanuna muhalif olarak hariçten bir takım sanatkârların Yeniçeriler arasına girmesini irade ediyordu.⁴⁴ Müellifi tespit edilemeyen, XVII. yüzyıl başlarında devletin içerisinde bulunduğu durumu izah eden Kitâb-ı Müstetâb bu konuda aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Müellif şu şekilde izaha girişir:

"... merhûm ve magfûrun-leh Sultân Murâd Hân hazretlerinin evâ'illerine ve evâsıtma gelinceye de ğin zikr olunan kâide üzre kânûn-i kadîm câri idi, lâkin işbu yakın zamânından berû kânûn-i kadîm bozulub ve âhar tarîka sülûk itmeleriyle ocaklara ecnebi girüb ve bî macnâ neferât ve yevmiyyeleri dahî kat-erider-kat ziyâde olmuşdur."⁴⁵

Burada geçen "Ecnebi" kelimesi; usullere ve kaidelere uygun olmayan yabancı kişi anlamına gelmektedir.

Kitab-ı Müstetâb devamla:

"Fe-emmâ gerçi evvelki zamânın askeri az idi lâkin uz idi. Saplama ve ecnebi olmama ğla her kankı adûya müteveccih olsalar idi bi-emri'lîlâhi Teâlâ mansûr ve muzaffer olurlar idi." şeklinde ifade etmektedir.⁴⁶

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Cilt 1, Ankara, 1984, s.478

⁴⁵ Kitab-ı Müstetâb, yay.: Yaşar Yücel, Ankara, 1988, s.7.

⁴⁶ Kitab-ı Müstetâb, s. 7.

Burada geçen mana ile "Saplama" kelimesi; Acemi Ocağı'na efrat lâzım olduğu zamanlarda Anadolu ve Rumeli'deki Müslüman çiftçilere verilmiş olan devşirmelerin İstanbul'a getirilmesi sırasında devşirme olmadıkları halde ocağa girmek maksadıyla hariçten karışanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Yoklama sırasında devşirmelik ile alâkası olmadıkları anlaşılanlar aradan çıkarılır, yalnız Hıristiyan çocuklarından mürekkep olan devşirmeler Acemi Ocağına mâl edilirlerdi.⁴⁷

Dönemin yakın tanığı olan Kitab-ı Müstetâb'a göre, her halükarda ocağın insan kaynağı olan devşirme sistemi bozulmuş ve kanuna uygun olmayanlar ocağa girmeye muvafık olmuştu.

Devşirme sisteminin bozulması ve kanuna aykırı kişilerin alınması konusunda Anonim Osmanlı Tarihi de önemli bilgiler vermektedir. 1703'de Bostancıların, ulufe sebebiyle ayaklanmaları üzerine yaşanan olayların sonunda; bostancı yaşlılarının padişaha arzuhalleri dikkat çekicidir. Bostancı ocağının ileri gelen yaşlıları:

"... otuzar kırkar sene hidmetimiz sebkât edüp ihtiyar ve amel-mânde olup, nâil-i merâm olacak vakitlerde, yeni yazılan oğlan-uşak makûlesinin gavgaları ile bize gadr olunmak lâyük-ı devlet değildir. Bizim ocağımıza kadîmden devşirme ile gelüp, yol, erkan öğreniüp ba'dahû bostancı olur iken içimize ecnebi karışıp böyle oldu. Sultan Süleyman Kanunu üzere Rumeli'nden devşirme edüp, içimize ecnebi girmesün ve bu ihtiyarlığımızda bizi öldür, kan ile kanun eyleme padişahım⁴⁸" şeklinde padişaha feryat etmişlerdir.

Kanun üzere yapılması gereken devşirme uygulaması, on altıncı asır sonlarına doğru bozularak yavaş yavaş gelişi güzel Hristiyan çocuklarını muayene etmeden veya rüşvetle devşirme olarak almışlar ve tutulması lazım gelen eşkal defterine pek ehemmiyet vermemişlerdi. Ocağa her sınıftan halk ve dolayısıyla Müslüman kimselerin girmesi, bazı kimselerin de 'ağa çırağı' ismiyle yeniçeri ağalarının himayelerinde ocağa alınması ve bu suistimallerin her geçen gün genişlemesiyle; devşirmenin tatbikine ihtiyaç azalmış ve eski nizam ve kanunlar bozulmuştu.⁴⁹

⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, İstanbul, 1993, s.125.

⁴⁸ *Anonim Osmanlı Tarihi*, yay.: Abdulkadir Özcan, Ankara, 200, s.257.

⁴⁹ Serdar Özdemir, *Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 185.

Bu dönemde Devşirme kanununun, ortadan kalkması söz konusu değildir. Fakat devşirme kanunu, temel kaideleri başta olmak üzere bozulmaya başlamıştır. Bu konuda, ilgili memurların liyakatsizliği ya da dikkatsizliği söz konusu olmakla beraber; kanunun yıpranmasında padişahların da rolü olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim, 1635 senesinde Evliya Çelebi yirmi yaşında iken Ayasofya'da müezzin mahfelinde okuduğu kuran, Padişah IV. Murad'ın hoşuna giderek onu doğrudan doğruya has odaya vermiştir.⁵⁰

III. Murad devrinde, devşirme nizamının bozulmaya başladığı tarihten yaklaşık elli yıl sonra; IV. Murad, saraya Enderun protokollerini atlayarak Has Odaya hariçten ve belki kroniklerde geçen terimiyle ecnebi bir içoğlanı almıştır. Fatih döneminden beri saraya girecek gençlerin, katı kurallara bağlı ve defalarca elemeye tabii tutularak seçildiği bilinmekteydi. Fakat devşirme nizamı bozulduktan elli yıl sonra padişah, bu tevcih esnasında bu katı kuralları pek de önemsememişti. Nitekim yine saray görevlilerinden olan bostancıların, bu tevcihten yaklaşık yetmiş yıl sonra; bir ayaklanma esnasında ihtiyaçlarının arzuhalı devşirme sisteminin hem uygulamalarda hem de zihinlerde ne kadar yıpranmış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Devşirme nizamının bozulması, Enderun-ı Hümayun sistemini de etkilemişti. Enderun Sistemi, insan kaynağı devşirmeye sistemine göre olacak şekilde dizayn edilmişti. Yani Rumeli'den alınan ve belli kurallara göre titizlikle seçilen, Hıristiyan çocukların zihnine, seviyesine ve dünyasına göre dizayn edilmişti. Alınan gençler, sistemin ön gördüğünün dışında olduğunda; Enderun sistemi de istenen verimi elde edemiyordu.

Nitekim XVII. yüzyıl başlarında devletin içerisinde bulunduğu durumu izah eden Kitâb-ı Müstetâb, henüz küçük yaşlarda eğitime başlamanın ve padişaha derin bir bağlılıkla hizmet etmek gereğini anlattıktan sonra; sistemin bozulduğunu, para ile kolay yoldan iç oğlanı ya da yeniçeri oluşunu şu şekilde ifade eder:

"Meselâ bir iç oğlanı on ve on beş yıl sarâylerde kötek yiyüb zahmet ve mahbûsluk çekmeğe ve yâhûd bir bostancı beş on yıl bağçelerde çapa çeküb hizmet itmeğe ve yâhûd bir torba oğlanı nice yıllar at gemilerinde

⁵⁰ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, İstanbul, 1939, s.9.

ve sâ'ir hidmet-i muayyenelerde hidmet eyleyüb dirlik i.ün belâ ve zahmet çekmeğe ihtiyâç kalmayub şimdikihâl olur olmaz recâyâ bir çift öküzüñ satub akça kuvvetiyle kimi sipâhî ve kimi yeniçeri olub istedikleri dirliğe ve mansıba geçer olmuşlardır."

Yine bu dönemin önemli tanıklarından biri olan Koçi bey, Risalelerinde bu konu üzerinde durmaktadır. Koçi Bey Risaleleri, birisi Sultan IV. Murat'a, diğeri de Sultan İbrahim'e sunulan iki risaleden oluşmaktadır. Koçi Bey Risalesi ilk önce 1631 tarihinde Sultan IV. Murat'a sunulmuştur.⁵¹ Bu risalede Koçi bey, Devşirme sisteminin bozulmasıyla beraber; Enderun'a alınan iç oğlanlarının kanuna aykırı olduğunu şu şekilde ifade eder:

*"Harem-i hümayuna⁵² kanuna aykırı olarak Türk ve Yörük, Çingene, Yahudi, dinsiz, mezhepsiz nice kallâş ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu. Bundan sonra bir tedbir alınmazsa, tımar ve zeamet, erbabına verilmezse bu derme çatma asker ile din ve devlete lâıyk bir hizmet görülmez. Bir iş tamamlanmaz."*⁵³

Koçi Bey oldukça sert bir dille, Enderun'a kanuna aykırı alınanlarla, devlete hizmet edilemeyeceğini belirtmiştir. Nitekim yine aynı risalesinde verdiği örnek, hem Enderun-ı Hümayun'un durumu hem Enderun Mektebinde bulunan ağaların durumunu açıkça ortaya koymaktadır. Koçi bey, sipahi taifesi olarak tanımladığı devşirme kökenli bazı yeniçeri ve enderun ağalarının yanlış hareketlerinden bahsettikten sonra;

"... âlemin sığınağı padişah hazretlerine suçsuz ve günahsızken gammazlayıp, sonunda katlettirdiler. Derviş Mehmed paşa ve Nasuh paşa gibi, cesur, yiğit, mert ve bahadır nice sâdik vezirleri, bâzı garaz sahipleri, birçok iftiralar ederek Allah korusun "Yüce saltanata suikastı vardır" diye padişahın gazabına uğrattılar. Onlardan sonra gelen vezirler, mecburen iç halkına uyup, havalara göre hareket edip, her ne isteseler red etmez oldular. Onlar da pek çok işlere karışmağa başlayıp, kan bahasına nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri, tarlaları birer yolunu

⁵¹ Ali Fuat Gökçe, "Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi", *Yasama Dergisi*, 14 (2010), s. 66.

⁵² Burada bahsedilen Harem-i Hümayun, Şemsettin Sami'nin tanımına da uygun olarak Enderun-ı Hümayundur.

⁵³ Koçi Bey Risalesi, Yay. Zuhuri Danişman, Ankara, 1972, s.23.

bulup, kimini paşmaklık ve kimini arpalık, kimini mülk olarak verdirib ..." demektedir.⁵⁴

Burada bahsedilen "iç halkı" hiç şüphesiz enderun halkı veya enderun ileri gelenleriydi.

Enderun-ı Hümayun üzerinde etkin güç elbette Padişah'tı. Fakat Padişahların buraya etkisi dönem dönem değişmekteydi. Darüsaade ağası (kızlar ağası), Enderun'da önceleri Bâbü's-Saade ağasına bağlıyken, 17. yüzyılda valide sultanların ve Harem'in artan nüfuzu sonucu, bağımsız olmuştur. İnalçık, bu dönemde taşra idaresi dışında, bazı sadrazamların da Harem kadınlarının himayesi altında olduğunu söyler. Hadım Hasan ve Süleyman Paşaların Vâlîde Sultan Safiye sayesinde veziriazamlığa gelmesi, Enderun Mektebi'nin en gelişkin çağında kuruma hâkim olan ilkelerin terkine gösterilebilecek örneklerdir.⁵⁵

Devletin geleneksel uygulamaları yukarda bahsedilen nedenlerden ötürü yıpranmaya başlamıştır. Devşirme sisteminin bozulması ilk önce Yeniçeri ocağında, çok geçmeden ise Enderun'da hissedilmeye başladı. Bu yüzyıllarda, Enderun mektebi ile ilgili bir kapatma ya da bir islah ihtiyacı henüz duyulmamıştır. Fakat, Kanun-ı Kadim'in uygulanmasındaki kişisel müdahalelerden ötürü; yanlış uygulamalar yapıldığı, dönemin yöneticilere verilen nasihat kitaplarında dile getiriliyordu. Enderun için ilk islahat girişimi XVII. yüzyılın sonunda, III. Selim ile başlayacak ve takip eden yüzyılda hızlanarak devam edecekti. Nihayet, bir yüzyıl sonra ise sessizce kapanarak tarihteki yerini alacaktı.

Kapatılışa Giden Süreç Ve Lağvı

Enderun Mektebinin kapatılışı ile ilgili pek çok kaynak, 1 Temmuz 1909 tarihinde bir kararname, bir de talimatname yayınlanarak lağvedildiğini⁵⁶ yazmaktadır. Osmanlı Devletine yaklaşık beş asır hizmet vermiş, içerisinden dönemine iz bırakmış büyük devlet adamları ve sanatçıların yetiştiği bu kurumun kapatılışı bir günde olmuş değildir. Esasen bu köklü kurumun değişerek kapanış süreci, yaklaşık bir yüzyıl sürmüştür. Bu açıdan bakıldığında, sadece "1 Temmuz 1909'da lağv edildiği" beyan edilmesi, konunun ehemmiyeti açısından yetersiz

⁵⁴ Koçi Bey Risalesi, s.22.

⁵⁵ Samed Kurban, a.g.m., s. 73.

⁵⁶ Akkutay, a.g.e., s. 29.

kalmaktadır. Bu nedenle, Enderun'un kapatılması çeşitli nedenlerin; bir yüzyıllık, uzun ve yıpratıcı etkilerine bağlanmalıdır.

Devlet Yönetim Merkezinin Değişimi

Enderun protokolünde ilk önemli değişiklik, Silahdarlığı döneminde Çorlulu Ali Paşa tarafından yapıldı. Silahdarlığı, Saray-ı Hümayun'da daha üst derecede bir memuriyet haline koydu ve padişah ile sadrazam arasındaki haberleşmenin silahdarlık makamı vasıtasıyla yerine getirilmesini, Darüssaade'den Bab'üs-Saade ile Enderun-ı Hümayun'a ait bütün işlerin de Silahdar ağa nezaretinde yapılmasını sağladı.⁵⁷ Zira II. Mustafa tarafından Ali Ağa (Çorlulu Ali Paşa) silahtarlığa getirilirken; Ali Ağa'nın, iç veya dış saraydan gelecek bilgilerin arzı görevinin silahtarlara verilmesi şartıyla, bu vazifeyi kabul edeceğine dair olan ifadesi padişah tarafından kabul edilmiş ve bununla ilgili hatt-ı hümayun yazılmıştır.⁵⁸ Böylece bundan sonra gelen Silahtarlar, Padişaha en yakın olan Enderunlu haline gelmiştir. Daha önce Enderun içerisindeki en yüksek mevki olan Hasodabaşılık vazifesi protokoldeki yerini korumuş olsa da, padişaha yakınlık olarak yerini kaybetmiştir.

Enderun'un zirvesindeki protokol değişikliği, II. Mustafa ile başlamış, III. Selim ile devam etmişti. III. Selim, reformist padişahlardandı. Memleketin içinde bulunduğu durumdan çıkışını yeni bir nizamın kurulması ile olacağını ön görmekteydi. Bu yeni nizam her ne kadar Askerî temelli olsa da, Enderun sistemi içerisinde de kendini göstermekteydi.

Osmanlılarda ilk defa "Mabeynci" unvanıyla memur istihdamı III. Selim zamanında vâki olmuştur. Ondan sonra bu isim ile memurlar tayin olunmuş ve ehemmiyetleri de artmıştır. Mabeynci, Padişahların hariçle münasebet ve irtibatını temin vazifesiyle mükellef olan saray memurları hakkında kullanılır bir tabirdir.⁵⁹ Daha önceleri bu vazifeler Bab'üs-Saade ağası ve Has Oda ağalarına ait iken, III. Selim döneminde ihdas edilen mabeynciler; Padişahın en yakınları haline gelmiştir. Esasen Mabeynciliğin, silahtarlığın bir diğer formu olarak söylemek yanlış

⁵⁷ Münir Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8 (1993), s. 370.

⁵⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, s.376.

⁵⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, s. 375.

olmaz. Nitekim evvela arz hakkı silahtarlığa verilmişti. Bu vazifenin, siyasi ve bürokratik ödevleri olduğu muhakkaktı. Mabeyncilik ile beraber, bu ödevler daha sistemli bir şekilde ortaya kondu.

III. Selim'in bu düzenlemelerinden sonra, Enderun'da köklü değişiklik II. Mahmut tarafından yapılmıştır. II. Mahmut, devletin büyük bir reform hareketine girmesi gerektiğine inanıyordu. Fakat evvela, bu hareketin önündeki büyük engelin kalkması gerekmektedir. 1826 yılına gelindiğinde "Vaka-i Hayriye" olarak nitelendirilecek olan Yeniçerinin kaldırılması ile; reform hareketi resmen başlamış oldu. Bu reform hareketinden Enderun da payını almıştı. Esasen, bu reformların sağlıklı bir şekilde başlayabilmesi için; padişahın en yakınındakilerin, bu reformlara uygun olması gerekmektedir.

1830 yılında silahtarlık kaldırılarak Enderûn-ı Hümâyûn Nezareti, 1831 yılında da Mabeyn-i Hümâyûn Müşirliği kurulmuştur. Böylece Has Oda zabitlerinden çuhadar ve rikabdarın görevleri, artık mabeynciler tarafından yerine getirilmeye başlandı. 1838 yılında ise mabeyn müşavirliği, serkurenalık unvanını alırken, Enderûn-ı Hümâyûn Nezareti unvanı da değiştirilerek, önce Mabeyn Nazırı sonra da Hazine-i Hassa Nazırı denilmeye başlanmıştır.⁶⁰

Böylece resmen Mabeyncilik dönemi başlamıştır. Burada şu husus dile getirilmelidir; Yapılan bu değişiklikler Enderun Mektebi'nin sisteminden ziyade Enderun-ı Hümayun'un yönetim şekli ile ilgiliydi. Mektep ile ilgili henüz bir değişiklik olmasa bile; mektebin mezunlarının istihdamı konusu değişime uğramaktaydı.

Enderun-ı Hümayunda bu değişiklikler yaşanırken, kendisi de bir Enderunlu olan İlyas Ağa anılarını kaleme almıştır. Daha sonra "Tarih-i Enderun" veya "Letaif-i Enderun" ismi ile basılacak olan bu kitap o dönem ile ilgili pek çok önemli bilgi vermektedir.

İlyas Ağa, 1830-1831 yılları arasında yaşananları anlatırken önemli bir konuya değinir. Yeniçeriliğin kalkması ile beraber, askerlik ile ilgili talimler de değişikliğe uğramıştı. Tüm bu yaşananların etkisi ile İlyas ağa şu notları düşmektedir:

⁶⁰ Samed Kurban, a.g.m., s. 74.

"Vak'ayı Hayriye'den beri Enderun ağalarının ilgi gösterdikleri talimlerde, Doğu'nun ve Batı'nın Padişahının Tarabya'ya geçişinden ve süvarileri yanına almadıktan sonra tavsadı. Biraz zar zor talim yapıp ötekiler yapmayınca kendileri de, zabitleri de suçlu bulundu ve nişanları geri alındı. Ancak güçlük şuradaydı. Bu dört beş yüz ağa yaşamlarını Saray'da geçirmişler ve her biri bir iltifata nail olmuştu. Kimi çuhadar, kimi çavuş, kimi koğuş ağası olmuştu. Ayrıca berberler, mehterler, cündiler... Hepsinin hizmeti Velinimet için olduğundan bu bakımdan itibarları da yerinde idi. Talim başlayalı beri, ise bütün bunlar gözden düşmüştü ve yetenekli olanlar gece gündüz çalışıp zabitlik bekliyorlardı."⁶¹

Enderunlu İlyas ağa, değişen sisteme ayak uydurmakta direnen Enderun halkı ile ilgili bu şekilde bilgi vermektedir. Özellikle son cümlede bulunan "gözden düşmüştü" ifadesi Enderun'un zihinlerdeki yerini açıkça ortaya koymaktadır.

Fakat dikkat edilirse, İlyas ağa bu sıkıntıların başlamasını II. Mahmut'un Tarabya sarayına geçişine bağlamaktadır. Topkapı Sarayı'nı ikamet amacıyla kullanan son padişah II. Mahmud'dur; ama aynı şekilde bu sarayı aşamalı bir şekilde uzun sürelerle terk ederek büyük kısmı Boğaziçi'nde yer alan saray ve köşklere ikamet etme geleneğini de yine bu padişah başlatmıştır.⁶²

Enderun, Padişah II. Mahmut'un Topkapı Sarayı'nı terk etmesi ile ilk büyük darbeyi almıştır. Böylece padişahın en yakınında bulunması gereken Enderunlular, Padişah'tan uzakta kalmış; bu boşluğu ise yeni saraylarda Mabeynciler doldurmaya başlamıştı.

1839 yılında iktidarı babasından devralan genç padişah I. Abdülmecit, saltanatının ilk yıllarında (haremini yeni oluşturma devresinde iken) Topkapı Sarayı'nda ikamet etmiş ve Topkapı Sarayı'nın tadilat işlerine de bu süre zarfında önem vermiştir. Dolayısıyla da sarayı harap olmaktan kurtarmıştır. Enderun koşulları ve arz odasını onartmış, eski Çadır Köşkü yerine Mecidiye Köşkü denilen yeni bir has oda

⁶¹ İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, çev.: Cahit Kayra, İstanbul, 1987, s.346.

⁶² T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 18.

yaptırtmıştır. Tüm tadilat işlerine rağmen Topkapı Sarayı mevcut dönem saray ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kalmıştır.⁶³

I. Abdülmecit de eski Beşiktaş Sarayı'nda bir süre oturduktan sonra, şimdiye kadar tercih edilen klasik saraylar yerine ikamet, sayfiye, misafir kabul ve ağırlama, devlet işlerini yürütme amacıyla, Avrupaî plan ve üslupla bir sarayın inşaatına karar vermiştir.⁶⁴ Bu düşünceler ile Dolmabahçe sarayı inşa edilmiş ve 1856'dan itibaren Padişahlar bu saray da ikamet etmeye başlamıştır.

Dolmabahçe Sarayına geçişle beraber Enderun, önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Enderun mektebinin talihini birinci kez değiştiren hiç şüphesiz, Edirne Sarayından Topkapı Sarayına geçiş olmuştur. II. Murad döneminde kullanılan Enderun sistemi; Fatih döneminde yeni bir saray yapılırken, yeri ve teşkilatı planlanmış ve uygulamaya konmuştu. Fakat, Enderun'un talihini ikinci kez değiştiren saray değişimi; Enderun'un düşüşüne vesile olmuştur. Bu sefer Topkapı Sarayından, Dolmabahçe Sarayına geçen Padişah; Enderun'u Topkapı Sarayında bırakmış, bunun yerine mabeyncileri beraberine almıştır. Hatta, tıpkı Enderun'a uygun bir saray olarak yapılan Topkapı gibi; Dolmabahçe de mabeynciliğe uygun olarak inşa edilmiş ve teşkilatı ona göre düzenlenmişti.

I. Abdülmecit Dolmabahçe sarayını inşa ile oraya naklettikten sonra Enderun'un eski vaziyeti gevşemeğe ve bozulmaya başladı. Mabeyn, Enderun'dan ayrıldı. Enderun müstahdeminin eski ilerleme yolları kapandı. Enderun; eskiden olduğu gibi Hırka-i Saadet ve Hazine-i Hümayun'u muhtevi olmak üzere hizmeti Hazine Kethüdalarına tevdi olundu. İkinci Abdülhamit zamanında enderun ihmal olundu. Onun için, Enderun hayatı sönmüş gibiydi.⁶⁵

Üst Düzey Yönetici Eğitiminin Başka Kurumlara Aktarılması

⁶³ Özlem Şahin, *Sultan I. Abdülmecid Ve Batılılaşma Sürecine Katkıları (1839 – 1861)*, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2013, s. 35.

⁶⁴ Gonca Yayan, *Dolmabahçe Sarayı Tarihi: Sarayda Çocuk Eğitimi ve Araçları*, Ankara, 2011, s.12.

⁶⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul, 1993, s.536.

Osmanlı klasik devrinde, Avrupa'da da önemli yenilikler, Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte başlamıştı. . Bu hareketlerin etkisiyle, bilgiye ulaşma metotları da değişmeye başlamıştı.

Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti, çağının; ekonomik, demografik ve yüzölçümü olarak en büyük devletlerinde biriydi. Ve kendine ait eğitim sistemi ya da ilmiye teşkilatı, henüz bir uç beyliği iken aktifleştirilmişti. Avrupa'da yukarıda bahsedilen gelişmeler oluyorken, Osmanlı Batı'dan haberdardı, fakat Batı karşısında seçmeci bir tavır sergiliyordu.⁶⁶

Fatih döneminde yapılan eğitim ve bilim atılımından sonra; XVII. yüzyılın sonlarına doğru başlayan durağanlık; etkisini XVIII. yüzyıl sonlarında askeri ve teknik alanda hissettirmeye başladı.

Var olan kurumların ıslahı yöntemi, bu yüzyılda uygulanmıştır. Fakat örnek olarak, 1770 Çeşme olayından sonra donanmanın yeniden yapılandırılması girişimleri de kalıcı ve yeterli olmamıştı. Eğitilmiş kadrolara duyulan ihtiyaç bir deniz mühendishânesi açılmasını kaçınılmaz kılmıştı ki bu da Türk eğitim tarihinde modern anlamda kurulmuş ilk mektep olan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun'un açılışına (1775) vesile olmuştur.⁶⁷

Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun'un açılması ile beraber, Osmanlı Devletinde yeni eğitim müessesleri ihdas etme yöntemi ile "Eğitim Yenileşmesi" başlayacaktı. Bir eğitim kurumu olarak, Enderun'da Eğitimde yenileşme hareketinden etkilenecekti.

Eğitimde yenileşme ilk olarak devletin aciliyetle ihtiyaç duyduğu askeri alanda başladı. Batılı anlamda kurulan ilk mektepler tamamen askeri ve teknik okullardı.⁶⁸ Bununla beraber eğitimde yenileşmenin ilk büyük atılımı; 1826'da Yeniçeri ocağının lağvından sonra II. Mahmut döneminde yapılacaktır.

II. Mahmut döneminin portresine baktığımızda şu temel değişiklikleri görmekteyiz; hükümdarın mutlak yetki hakkı devam ediyor; kapıkulluğu kalkıyor, onun yerine sınıf, ırk, din farkları gözetilmeden devşirilen bir

⁶⁶ Doğan, a.g.m., s. 424.

⁶⁷ Fatih Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, (2012), s. 509

⁶⁸ Doğan, a.g.m., s. 425-427.

sivil bürokrasi geliyor.⁶⁹ Bu değişiklikler doğrudan Enderun sistemini etkilemekteydi. Nitekim kapıkulluğu, Enderun'un ana unsuruydu. Enderun'da bulunan çoğlanları II. Mahmut dönemine kadar, çeşitli değişikliklere uğramış olsa da, temelde kapıkuluydu ve padişahın en yakınında olan, hizmetlerini gören kimselerdi. Üst düzey yönetici atamaları veya bürokratik vazifelere atamalar buradan yapılmaktaydı. II. Mahmut döneminden itibaren devlet telakkisi, asker, yönetici gibi kavramlarda başlayan keskin zihniyet değişimi karşısında, Enderunlular isteneni karşılayamamaya başlamıştı. Zira, Tanzimatçı zihniyete evirilen devlet ve müesseseleri karşısında, Enderun 'kul sistemini' temsil ediyordu. Öte yandan Enderun Mektebinin vermiş olduğu eğitim de çağına göre yetersiz görülmeye başlamıştı.

Yeniçeri ocağı lağvedildikten sonra sivil alanda da reform hareketleri başladı. Bu bağlamda II. Mahmut döneminde, 1839 yılında Mekteb-i Maârif-i Adlîye adıyla ilk rüştiye mektebi açıldı. Bu rüştiye mülkî anlamda; bürokraside çalışan katiplere ve memurlara eğitim verecek bir mektepti.⁷⁰ Adlî kelimesi, okulun Mahmud-ı Adlî zamanında kurulduğunu anlatmak için verilmişti.⁷¹ Mekteb-i Maârif-i Adlîye'nin kuruluş gayesi devlet dairelerine donanımlı memurlar yetiştirmek ve hâlihazırda çalışmakta olan memurların mektebe devamlarını temin ederek seviyelerini yükseltmekti.⁷²

Mekteb-i Maârif-i Adlîye ile, reform hareketlerine uygun; yeni sivil bürokratik kadrolarda görev alabilecek öğrenciler yetiştirilecekti. Dolayısıyla sınavlarını vererek eğitimlerini tamamlayan öğrencilerin, devlet dairelerinde istihdam edilmeleri karara bağlanmıştı.⁷³ Bu öğrenciler ilk önce alt kademelerde bulunan kalemlerde görev alacaklar ve kademe kademe ilerleyebileceklerdi.

Bu mektep, sivil anlamda devlet görevlisi yetiştirmek amaçlı ilk deneyimdi. Elbette bu okuldan mezun olanlar; Enderun mektebinde

⁶⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2017, s.171.

⁷⁰ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, Cilt 15, Ankara, 2002, s.47.

⁷¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, Ankara, 2011, s.159.

⁷² Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 14.

⁷³ Yıldırım, a.g.t., s. 25.

olduğu gibi, devletin üst düzey yöneticilik kadrolarına hemen getirilmeyecekti. Fakat, devletin memuriyet zihniyetinin kapıkulluğundan sivil bürokrasiye geçişinin en temel nüvesini oluşturmaktaydı.

Tanzimat'ın özüne ve yönetsel alanda gerçekleştirilmek istenen reformlar için açılan önemli okullardan biri de Mekteb-i Mülkiye'dir. Mektep, 1859'da açılmıştır. Merkezi yönetimi güçlendirmek, taşraya yasa ve hukuk bilir kaymakamlar göndermek için, Meclis-i Âli-yi Tanzimat'ın görüşü doğrultusunda; rüşdiye üstü iki yıllık böyle bir okulun açılması amacıyla gerekli bina ve muallim sağlandı.⁷⁴ Mekteb-i Mülkiye Kırım Savaşı'ndan sonra yayınlanan ve reform tarihimizde İslahat Fermanı olarak anılan girişimin esprisi içinde kurulmuştur.⁷⁵

Mülkiye Mektebi'nde okutulan dersler, kuruluş amacına uygun olarak, talebelerin daha çok ülke yönetimine ilişkin bilgi sahibi olmalarına yöneliktir. Kuruluş mazbatasında ve mektep nizamnamesinde yazılı olan dersler ilk zamanlarda, fenni hat, inşa ve hesap, tarih ve coğrafya, istatistik, yeni kanunlar, Osmanlı Devleti hukuku, ekonomi politik ve memleket yönetiminde gerekli olan diğer şeyler şeklinde sıralanan derslerden oluşmuştur.⁷⁶

Bu arada Enderun Mektebinde de çeşitli ıslahatlar yapılmıştı. 1830 Enderûn-ı Hümayûn Nezareti kurulunca, Enderun'un eğitim sistemi de genel bir değişiklik uğramıştı. 1850'de Enderun Mektebi'nin ıslahı gündeme gelmiş, Arapça, Farsça ve kütüphane hocaları atanarak burası (iptidai) ilkokul statüsüne indirilmiştir. Bu son evrede sınavla alınan gençlerin bir yandan Osmanlı hanedanının oturmadığı Topkapı Sarayı'ndaki Hazine ve Hırka-i Saadet dairlerinde nöbet, temizlik hizmetlerini yapmaları, bir yandan da öğrenim görmeleri koşulu konmuştu.⁷⁷

II. Mahmut ile beraber başlayan devlette "Merkezileşme" sürecinde, Enderun sistemi peyderpey değişerek yıpranmıştır. Üst düzey yönetici

⁷⁴ Sakaoğlu, a.g.e., s. 84.

⁷⁵ Taner Timur, "Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 33, Sayı 265, (2009), s. 188.

⁷⁶ Kurban, a.g.m., s. 75.

⁷⁷ Sakaoğlu, a.g.e., s. 40.

ya da memur yetiştirme vazifesini ilk önce Mekteb-i Maarifi Adliyyeye kaptıran Enderun; ilerleyen dönemde bu vazifesini Mekteb-i Mülkiyyeye kaptırmıştır. Nitekim 1850'de yaklaşık dört yüz yıllık mazisi olan Enderun Mektebi iptidai seviyesine indirilirken; bu olaydan sadece dokuz yıl sonra açılan Mekteb-i Mülkiye rüşdiye üstü bir seviye ile açılmaktaydı.

İlk önce Padişahlarla beraber konum avantajı elinden alınan Enderun, akabinde devletin en kritik ögesi olan üst düzey yönetici yetiştirme vazifesini de diğer kurumlara kaptırarak, yeni sistemin bir parçası olmaktan çıkmıştır.

Tensikat Kanunu ve Kapatılışı (1909)

1850'den Sonra Enderun

1850'den sonra iptidai bir mektep olarak hayatına devam eden Enderun Mektebi, Osmanlı hanedanı için her zaman ananevi bir değer taşıyan Topkapı sarayının bazı hizmetlerinden sorumluydu. Geçmişte olduğu gibi; ne padişahlar Enderunluların talimlerini izliyorlar, ne de Enderun'dan çıkanlar sadrazam oluyorlardı. Enderun hayatı, Enderun-ı Hümayunda kalan Hırka-i Saadet ve Kutsal Emanet etrafında şekillenmişti. 1850'den sonra Enderun'un en büyük avantajı ise zaten bunlardı: hanedanın eski mahallesi, ve kutsal emanetlerin ev sahibi olması. Böylece Topkapı sarayı; yıldan yıla ramazan ortasında Hırka-i Saadet ziyareti için gelinen ve bir de son yolcuğuna çıkarken padişah naaşının tekfin için getirildiği bir baba ocağı haline dönüşmüştür.⁷⁸

Hemen hemen 1850'den, tamamen kapatıldığı 1909 tarihine kadar Enderun hayatı, kudretli günlerini geride bırakmış, kendisine verilen rutin hayatına devam etmekteydi. Bu süreçte II. Abdülhamid dönemine göz atmak gerekmektedir. II. Abdülhamit döneminde de Enderun'un bir mektep olarak ihmal edildiği bir gerçektir. Nitekim II. Abdülhamit böyle bir Mektebe de ihtiyaç duymamaktadır, zira kendisi Mekteb-i Mülkiye'ye fevkalade ihtimam göstermektedir. Mehmet Ziya Pakalın'ın, eskiden Enderunluların yaptığı vazifeleri, şimdi Mekteb-i Mülkiye mezunlarının yaptığı gösteren örnek oldukça mühimdir:

"II. Abdülhamit'in 1908 temmuz inkılâbına takaddüm eden saltanatı sonlarında başkâtiplik şu vaziyette idi. Mabeyn başkâtibinin

⁷⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 195.

maiyyetinde yirmi kadar kâtipten teşekkül eden bu daire Yıldız sarayında tam mânaaıyla yegâne resmi makam idi. Bu dairenin vazifesi sadaret, meşihat, nezaretlerle valiler ve sefirlerden vâki olan maruzatı padişaha takdim ve çıkan iradeleri ait oldukları dairelere tebliğ etmekten ibaretti. Kitabet dairesinin bu vazifesinin ehemmiyyetini bilen Sultan Hamit kâtiplerin seçimine dikkat ederdi. Ekseriyyetle Mülkiye'den birincilikle çıkanları alırdı."⁷⁹

II. Abdülhamit döneminde, Enderun mektebi ihmal edilmiş olsa da; farklı misyonlar da yüklenmiştir. Bu durumu, II. Abdülhamit'ten sonra tahta çıkan V. Mehmet döneminde, Dolmabahçe sarayında mabeyn başkatipliği yapan Halid Ziya Uşaklıgil şu şekilde ifade etmektedir:

"Abdülmecit ve Abdülaziz devirlerinden başlayarak bozula bozula nihayet Abdülhamit zamanında, her memnun edilmek istenen tüfekçinin, aşçının, kapıcının oğlu, yeğeni daha bilir miyim nesi buraya çırak edile edile artık eskiden kalan erkân ve adap ashabını bezdirecek derecede dolup taşmıştı."⁸⁰

Burada, "memnun edilmek" istenen kimsenin bir akrabasının Enderun'a çırak olarak verilmesi; esasen Enderun'un zihinlerde hala kudretli günlerden kalan bir hatıra olduğunu da ortaya koymaktadır.

Tensikat Kanunu

İlk Osmanlı Mebusan Meclis'i 19 Mart 1877'de, II. Abdülhamit döneminde açılmıştı. Fakat ilk Meclisin ömrü kısa oldu. İlerleyen dönemde Meclisle hükümet ve saray arasında oluşan gerilim, anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanan II. Abdülhamid'in 13 Şubat 1878'de meclisi süresiz olarak tatil etmesiyle son buldu. II. Meşrutiyet'in ilanıyla, Mebusan Meclisi, 17 Aralık 1908'de yapılan görkemli bir açılış töreniyle tekrar faaliyete geçti.⁸¹

33 yıllık bir suskunluktan sonra 17 Aralık 1908 tarihinden itibaren tekrar nefes alıp vermeye başlayan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında en önemli gündem maddelerinden birini tensikat konusu oluşturuyordu. Aralık ayı sonlarına doğru meclis başkanlığına bir önerge sunan

⁷⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, s.206.

⁸⁰ Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 2003, s. 218-219.

⁸¹ Ali Akyıldız, "Meclis-i Mebusan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28 (2003), s. 245-247.

Mamuretülaziz Mebusu, bu önergesi ile devlet dairelerinde tensikat adı altında yapılanların kanuni dayanağının bulunmadığını ve bir an önce yasal bir çerçeve içine alınması gerektiğini teklif etmişti.⁸²

Tensikat kelimesi, "nizamına koyma, tanzim etme, sıralama daraltma" anlamına gelmektedir.⁸³ 1909 yılında ise Tensikat; "Kamu istihdamını azaltarak (tensikat), mali dengelerin sağlanması" anlamına kullanılmıştı. Açıkçası Maliye bürokratları sundukları çözüm önerilerinde, tensikattan kesinlikle kaçınılmasını tavsiye etmişlerdi. Buna rağmen "ilan-ı hürriyet" sonrasında kamuoyunun da baskısıyla tensikatın gerekliliği, iktisadi nedenlere dayandırılarak en yetkili makamların ağzından ifade edilmiş ve plan ve programdan uzak son derece keyfi bir şekilde uygulamaya konmuştu. 1908 yaz ve sonbaharında yürürlüğe konulan ve çerçevesi oldukça geniş tutulan tensikat hareketinin toplumsal hafızada açtığı yaralar, devrim çöküşünü yok ettiği gibi, telafisi uzun yıllar alacak sosyo-ekonomik sorunlara kapı aralamıştır.⁸⁴

Abdölmecit döneminde başlayan ekonomik daralma, Abdölaziz döneminde devam etmişti. II. Abdöhlhamit döneminin sonlarında ekonomik buhran bütün devleti çemberi içerisine almıştı. Tensikat Kanunu, öncelikle devlet kadrolarında çalışan fakat dairelerine uğramayan memurlardan başlamak üzere, görevini layıkıyla yapmayan, görevini yerine getirecek kadar bilgi sahibi olmayan veya bir dairede gereğinden fazla istihdam edilen memurların kadro dışına alınması hareketiydi. Tensikat kanuna göre, bu fazla istihdamlar kadro dışına çıkarılıp, devletin üzerindeki maaş yükü bir miktar azalacaktı.

İşte 1908'den itibaren başlayan bu hareketlilikten, bütün devlet daireleri, kamu kurumları nasibini almıştı. Tıpkı Enderun gibi.

Bu çalışmanın başında belirtildiği gibi, Enderun Mektebi konusunda çalışanlar kapanış tarihini 1 Temmuz 1909 olarak vermektedir. Öncelikle bu tarihi doğru idrak etmek gerekmektedir. Bu tarih, çeşitli nazırlıklarda ön çalışmaları yapılan Tensikat hareketinin; Meclis-i Mebusan'da umumi

⁸² Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 57.

⁸³ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 444.

⁸⁴ Erkan Tural, a.g.t., s. 8.

bir kanun olarak kabul edilmesi tarihidir. Kanun, 1 Temmuz 1909 tarihinde kabul edilmiş, Takvim-i Vekayi ile neşri ve ilanı 11 Temmuz 1909'da olmuştur.⁸⁵ Takvim-i Vekayi, Tensikat Kanunu 11 Temmuz günü baskısında şu şekilde ilan eder: "*Mevad-ı Umumiye. Devair ve mehakimde icra edilecek teşkilat ve tensikat cihetiyle açıkda kalacak olanlarla evvelce memuriyetlerinden birer suretle infisal ve infikak eden memurin ve hükkam ile ketebe hakkında layiha-ı kanuniyye suretidir.*".⁸⁶ Tensikat kanunu, 18 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler; ilgili memurları ihraç edecek komisyonların nasıl kurulacağı, ihraç edilmedeki şartlar, maaş baremleri ve ihraç ile ilgili diğerkonuları içermektedir. Bu 18 madde içerisinde, Enderun ile ilgili herhangi bir madde bulunmamaktadır.

Buna mukabil, Tensikat Hareketi ile beraber; II. Abdülhamit döneminden beri nüfusu epey bir yekûn tutan Enderun'da da tensikat başlayacaktır. Enderun dağıtılmadan ya da kapatılmadan önce, Topkapı Sarayı kanuna uygun bir şekilde tensikat yapılmıştır. Nitekim yapılan çalışmalardan sonra, bir kararname ile Enderun-ı Hümayun'un son kez statüsü değıştirilecek ve içinde bulunan mektep kapatılacaktır.

İlgili kararname, 15 Temmuz 1909'da kabul edilmiş, 7 şubat 1911'de Takvim-i Vekayi ile duyurulmuştur.⁸⁷ 15 Temmuz 1909'da kabul edilen kararname "Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensik-ı Vezaif Ve Maaşatına Dair Kararname"⁸⁸ adıyla yayınlanmıştır. Toplam 30 maddeden oluşmaktadır. Bu kararnamenin 11. Maddesi şu şekildedir: "*El yevm Enderun-ı Hümayunda mevcud olan mekteb lağv olunmuştur.*".⁸⁹

Böylece, II. Murad devrinde oluşan; Fatih döneminde klasik formunu alan; II. Mahmut döneminde köklü değışikliklere uğrayan Enderun Mektebi yaklaşık 500 yıllık mazisi ile, 15 Temmuz 1909'da kapanmıştır.

Sonuç

⁸⁵ *Düstur*, Tertip II, Cilt 1, s.329.

⁸⁶ *Takvim-i Vekayi*, 22 Cemaziyelahir 1327 - 27 Haziran 1325 - 11 Temmuz 1909.

⁸⁷ *Takvim-i Vekayi*, 7 Safer 1329 - 25 Kanunusani 1326 - 7 Şubat 1911.

⁸⁸ *Düstur*, Tertip II, Cilt 1, s. 357.

⁸⁹ *Düstur*, Tertip II, Cilt 1, s. 359.

Enderun Mektebi, Osmanlı Devletinin köklü müesseselerinden biriydi. Bu mektep köken bakımından, kendinden önceki İslam devletlerinin gelenekleri ile benzerlik göstermekteydi. Osmanlılar kendi dönemlerinde bu geleneği geliştirilerek İslam Medeniyetindeki en kamil örneği oluşturmuşlardır. Bu bakımdan İslam Medeniyetindeki saray okulu geleneği içerisinde Enderun gibi başka bir örnek yoktur.

Padişah sarayında kurulup, burada gelişen Enderun'u; sadece Osmanlı İlmiye Teşkilatı ya da Osmanlı Eğitim Tarihi içerisinde değerlendirmek yetersiz kalacaktır. Enderun, sadece bir mektep ya da padişah sarayının hizmetlilerini barındıran bir köle avlusu değildi. Bilakis, devletin pek çok kurumu ile doğrudan bağlantısı olan bir müesseseydi. Nitekim devletin ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda en kamil örneklerini verdiği dönemde, Enderun da en kıymetli mezunlarını üst düzey yöneticilikten başlayarak çeşitli bürokratik kadrolara gönderiyordu.

Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar her şeyde en ileriye sahip oldukları düşüncesine vardılar. Artık değişmek değil, muhafaza etmek kaygısına düştüler.⁹⁰ Bu düşünce etrafında Enderun da, devlet içerisindeki yerini XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar muhafaza etti. Devletin devamlılığını yapılacak olan ıslahatlara ve yeni bir nizama bağlı olduğunu düşünen padişahlar dönemi başlayınca, Enderun'da da çeşitli ıslahatlar başladı. Bu ıslahatlar, Enderun içerisinde mevcut düzene bir kaç basit ekleme olarak kalacaktı. O dönem devşirme sisteminin bozulmuş olduğu, bilgi edinme yollarının, büyük insan topluluklarını yönetme metotlarının değiştiği gerçeği karşısında; devletin bu konularla ilgili en mühim eğitim müessesinde, ıslahat yapılmadığı bir hakikattir.

Bu şekilde XVIII. yüzyıla giren Enderun Mektebi, merkezi bir devlet oluşturma sürecinde iyi bir partner olmayacağı anlaşılınca; sistemin dışına itilmeye başlamıştır. Doğrusu bu sistem dışına itilme süreci daha önce kendini hissettirmeye başlamış olsa da, resmi olarak 1830'da başlayacak ve 1909'da son bulacaktır. Bu sebeple devletin bu mühim müessesinin kapatılış tarihi, tarihçiler tarafından 1 Temmuz 1909'a tarihlense de; yaklaşık bir yüz yıl sürmüştür.

⁹⁰ Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Bellekten*, Cilt 52, Sayı 204, (1988), s. 987.

Enderun'un devletin pek çok müessesesi ile doğrudan bağlantılı olduğu yukarda beyan edilmişti. Esasen, Enderun'un geçirmiş olduğu bir yüzyıllık kapatılış sürecini, bu bağlantılı olduğu müesseselerde aramak yerinde olacaktır.

Her şeyden önce Enderun, kurulduğu XV. yüzyıldan, XIX. yüzyılın başına kadar padişah sarayı ile beraber hayatına devam etmişti. Saray içerisinde, Padişahın en yakın hizmetlerini görmek üzere dizayn edilen bir kurumdu. Lale devrinden itibaren, mimaride ve sanatta görölen batılı üslup; Tanzimat ile abidevi bir özelliği olan Dolmabahçe Sarayında en modern örneğini verecekti. Dolmabahçe sarayı ile padişahların yaşadığı mekan resmen değişti. Enderun ilk olarak; padişahla beraber olma fonksiyonunu kaybetmişti.

Diğer taraftan, Enderun bir eğitim kurumuydu. XIX. yüzyılın başından itibaren, Enderun üst düzey yönetici yetiştirme kurumu vazifesini; Tanzimat kafasına uygun, görevini "kul" olarak değil devlete sorumluluk olarak yapmayı hedefleyen okullara devretmişti. İkinci olarak Mekteb-i Mülkiye ile 1877'den itibaren, bir eğitim müessesesi olma fonksiyonunu kaybetmişti.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-ı Esasinin kazanımları ile büsbütün değişen bürokratik mali dengeler karşısında tutunamayan Enderun, nihai olarak ile kapanmıştır. Yapılan pek çok alışma Enderun Mektebinin 1 Temmuz 1909'da kapatıldığını ifade etmektedir. Fakat bu çalışmada da incelediği üzere Enderun Mektebi 15 Temmuz 1909'daki farklı bir kararname ile resmen lağv edilmiş ve yaklaşık 500 yıllık vazifesini tamamlamıştır.

Kaynakça

Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara 1984.

Aktepe, Münir, "orlulu Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8 (1993), s. 370-371

Akyıldız, Ali, "Meclis-i Mebusan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28 (2003), s. 245-247.

Akyıldız, Ali, "Mekteb-i Maarif-i Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt EK-2 (2016), s. 238-240.

Anonim Osmanlı Tarihi, Yay.: Abdulkadir Özcan, Ankara 2000.

- Baysal, Tahir, "Türkiye'de Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7/1, (2016), s. 186-213.
- Bülbül, Zekeriya, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Ankara 2013.
- Demirel, Fatih, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25/2 (2012), s. 507-530.
- Doğan, Recai, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37/1 (1952), s. 407-442.
- Düstur*, Tertib II, Cilt 1, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Ankara 2011.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Tural, Erkan, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.
- Ertük, Selahattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara 1993.
- Eyice, Semavi, "Ahmed III Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2 (1989), s. 40-41.
- Gökbilgin, M. Tayyip, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977.
- Gökçe, Ali Fuat, "Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi", *Yasama Dergisi*, 14 (2010), s. 59-78.
- Göncü, T. Cengiz, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.
- İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, Çev.: Cahit Kayra, İstanbul 1987.
- İnalçık, Halil, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Belleten*, 52/204, (1988), s. 985-992.
- Kazıcı, Ziya ve Ayhan, Halis, "Talim ve Terbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39 (2010), s. 515-523.
- Kitab-ı Müstetâb*, Yay.: Yaşar Yücel, Ankara 1988.
- Koçi Bey Risalesi*, Yay.: Zuhuri Danişman, Ankara 1972.
- Kurban, Samed, "Siyaset Geleneğinin Üretilmesinde Rol Oynayan Kurumlar Enderun Mektebi Ve Medreseler", *Journal of Strategic Research in Social Science (JoSRess)*, 2/4 (2016), s. 83-105.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2017.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir 2012.
- Özaydın, Abdülkerim, "Nizamiye Medreseleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33 (2007), s. 188-191.
- Özcan, Abdülkadir, "Devşirme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9 (1994), s. 254-257.
- Özdemir, Serdar, *Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

Öztaş, Nail, "Enderun: Osmanlı Yüksek İdare Mektebi", *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, Ed.: Yakup Bulut, Veysel Eren, Sedat Karakay, Abdullah Aydın, Ankara 2013.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, İstanbul 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, İstanbul 1993.

Ricaud, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Ankara 2012.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003.

Sakaoğlu, Necdet, "Enderun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3 (1994), s. 172-175.

Şahin, Özlem, *Sultan I. Abdülmecid Ve Batılılaşma Sürecine Katkıları (1839-1861)*, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2013.

Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 2010.

Timur, Taner, "Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye Dergisi*, 33/265 (2009), s. 181-218.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Cilt 1, Ankara 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Ankara 2011.

Ünver, Süheyl, *Edirne sarayı*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Yayan, Gonca, *Dolmabahçe Sarayı Tarihi: Sarayda Çocuk Eğitimi ve Araçları*, Ankara 2011.

Yıldırım, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.